

Всесвітньої ісламської конференції, Організації ісламської конференції (в ісламі навіть введена спеціальна практика модернізації шаріату - іджтіхад), Всесвітнього братства буддистів та інших міжнародних та регіональних релігійних інституцій.

Підводячи підсумок, зазначимо, що історія людської цивілізації дала достатньо прикладів взаємодії релігійного і політичного чинників. Ця взаємодія, як видно із вищевикладеного, носить об'єктивний характер, зумовлена структурно-функціональними характеристиками обох явищ суспільного життя і специфічно відображається у соціальному вченні різних релігійних напрямів та політичних доктринах. Важливим є у взаємодії релігійного та політичного чинників і суб'єктивний фактор, дієвість якого залежить від ступеня інтеграції церковних і політичних діячів у, відповідно, політичну та церковну сфери.

Михайло **БАБІЙ**,
старший науковий співробітник
Інституту філософії НАН України

СВОБОДА БУТТЯ РЕЛІГІЇ В СУСПІЛЬСТВІ: СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ

Релігія - суть явище суспільне. Вона органічно вплетена в структуру соціуму, є одним з важливих її компонентів, знаходиться в тісних взаємозв'язках, взаємодії з іншими елементами архітекτονіки суспільства. В цьому контексті надзвичайно важливою як в теоретичному, так і практичному вимірі постає проблема **свободи буття релігії в суспільстві**. В історичному і сучасному прочитанні вона (*ця проблема*) залишається вельми актуальною і багатоаспектною.

Адже **свобода буття релігії** в суспільстві:

- **це** характер взаємовідносин держави та релігійних організацій, її ставлення до релігії;

- **це** її місце і функціональна роль у суспільстві, правовий статус релігії і церкви, нормативний простір діяльності тих чи інших релігійних організацій, рівень можливості реалізувати свої функціональні потенції в конкретному соціумі;

- **це**, по суті, й комплекс проблем, пов'язаних з правами і свободами людини в аспекті її ставлення до релігії та церкви, умовами і можливостями її вільної самореалізації в системі релігійних чи арелігійних координат;

- **це** і питання міжцерковних, міжконфесійних, внутрішньоцерковних відносин.

Сутність свободи буття релігії в суспільстві розкривається через співвідносність понять: "свобода совісті", "свобода релігії!", "свобода церкви", "свобода в релігії".

Відмітимо, що свобода совісті, свобода релігії розглядаються в загальнолюдському аксіологічному контексті як найвищі цінності, що лежать в основі інших прав і свобод людини її гідності та духовного суверенітету. Свобода совісті (релігії) знаходиться в нерозривному взаємозв'язку з світоглядними горизонтами буття людини і є важливим елементом життєдіяльності особистості та соціуму. Вона постає не як особливий дар, а як природне, невідчужуване право кожної людини - право на вільний, завізований власною совістю вибір певних світоглядних цінностей, орієнтирів, в тому числі й в релігійному прочитанні.

Таким чином, свобода совісті виступає в якості одного з атрибутів особистості й характеризує її внутрішню здатність осмислювати, оцінювати різні світоглядні, в тому числі й релігійні, парадигми (в традиційному чи нетрадиційному вияві), вільно, без зовнішнього примусу робити вибір, самовизначатися щодо них, переводити їх ціннісно-сміслові параметри в площину своїх життєвих установок, а також реальні можливості

безперешкодної самореалізації, самоствердження на їх базі.

Духовне життя індивідів, соціуму, суперечливі процеси розвитку релігійної і секуляризованої свідомості, відносин між державою і церквою, міжконфесійних взаємин ставлять проблему свободи совісті, свободи релігії, передусім як “людиномірну”. “Людиномірність”, скажімо свободи релігії, совісті виявляється в тому, що вона відображає законодавчо оформлене і реалізоване практично визнання державою, іншими людьми, громадськими, політичними, релігійними організаціями людської особистості як вищої цінності, повагу до її духовного суверенітету, свободи самовизначення і самореалізації, зокрема, релігійній сфері свого буття.

В цьому контексті не є випадковим те, що **рівень практичної реалізації свободи совісті, свободи релігії** в їх суб’єктивно-екзистенціальному і суспільно-інституалізованому вимірах розглядається в аспекті міжнародних правових стандартів як важливий критерій оцінки гуманістичної сутності тієї чи іншої держави, її демократичності.

Зауважу, що поняття “**свобода совісті**” й “**свобода релігії**” взаємопов’язані, але не тотожні. Якщо перше поняття охоплює своїм змістом широку сферу духовного, світоглядного буття людини, в якій вона самовизначається і самореалізується, то друге - “свобода релігії” - постає як свобода вибору і самоствердження індивіда лише в системі релігійних координат.

Свобода релігії в даному контексті постає як свобода вибору релігії, як свобода віросповідання, відправлення релігійного культу і характеризує правові, економічні, суспільно політичні можливості й гарантії щодо вільного релігійного самовизначення, самореалізації особистості, незалежного функціонування релігійних організацій та їх інститутів. Свобода релігії це, по суті, свобода релігійної совісті.

Тобто, можна сказати, що свобода совісті, як релігієзнавчо-правова категорія саме в предметному полі свого вияву - *ставленні людини до релігії* - повною мірою розкриває свою сутність через поняття “свобода релігії”, яке, по-суті, містить у собі всі структурні елементи свободи совісті: самовизначення особистості у сфері релігійного світогляду, релігійних ціннісних орієнтацій, а також особистої самореалізації в системі свого релігійного вибору.

Іншими словами, особистість, базуючись на власних переконаннях, за велінням своєї совісті робить свій вибір системи тих чи інших релігійних координат, результати якого стають основою її життєдіяльності, визначають сенс життя, складають мотиваційний каркас її вчинків і поведінки.

Духовне (в тому числі й релігійне) самовизначення особистості повноцінне і вільне лише тоді, коли воно за своєю внутрішньою сутністю не спричинене зовнішніми силовими спонукальними чинниками.

Поняття “свобода релігії” в його правовій інтерпретації за своєю суттю виявляє його соціальну природу, розкриває зміст, практичне виповнення в контексті прогресивних і негативних тенденцій історичного розвитку тієї чи іншої держави.

В цьому аспекті вона (*свобода релігії*) постає, з одного боку, як результат колективної та індивідуальної реакції на факти переслідувань, насилля щодо віруючих, інаковіруючих, невіруючих, що мали місце протягом історії релігійно-деференційованого суспільства в системі відносин “держава-релігія”, “церква-людина”, а з іншого - як важливий принцип розв’язання цих проблем, а також як правова гарантія унеможливлення насилля, примусу у справах совісті.

Правовий аспект свободи релігії характеризує законодавчо оформлену сукупність юридичних норм, які регулюють суспільні відносини в процесі практичної реалізації особистістю свого права на свободу релігії. **Підкреслимо**, що остання може бути об’єктом цих норм лише в процесі самореалізації віруючої особистості, тобто в своєму публічному, суспільному вияві там, де “силове поле” дії свободи релігії одного “Я” перетинається з “силовим полем” дії свободи релігії іншого “Я”.

Право тільки визначає межі, можливості і гарантії зовнішнього, реалізаційного вияву свободи релігії.

Повторимо, що це право передбачає створення в суспільстві таких демократичних умов, такого комплексу економічних, політичних, юридичних можливостей, які дозволяли б людині вільно і повноцінно самореалізуватися в системі установок, координат свого релігійного вибору.

Підкреслимо, що право не може регулювати сам процес вибору тієї чи іншої релігійної парадигми. Скажімо, для релігійного самовизначення особистості свобода релігії як право є формально зовнішнім. Іншими словами, *сфера її совісті, яка не виявляє себе у певних діях, вчинках, поведінці, не є предметом права і не регулюється ним.*

Кожна людина має сама визначити форми, способи, шляхи пізнання істини, суті трансцендентного, свого єднання з Богом. Вона від народження має право бути вільною, суверенною і незалежною у виборі й захисті своїх ідей, переконань, суджень, свого погляду на світ, сенс і призначення людського життя. Це - справа її совісті. Сфера совісті - це **приватна сфера особистості**. Держава не повинна втручатись в цю, дуже тонку і делікатну царину людського буття. Вона не повинна нав'язувати своїм громадянам той чи інший світогляд, прагнути до “встановлення істин віри або ж форм богослужіння силою своїх законів” (див. Д.Локк. Письмо о веротерпимости // Английское свободомыслие: Д.Локк, Д.Толанд, А.Конлинз. - М., 1981. - с.33), посилаючись при цьому, скажімо, на їх традиційність, нерозривну єдність з духовними національними традиціями тощо.

Держава має забезпечити (законодавчо, економічно і політично) умови, що гарантували б і вільне самовизначення і самореалізацію особистості в духовній, зокрема і в релігійній сфері. Різні світоглядні чи релігійні концепції, різне світобачення повинні мати право на буття в суспільній чи індивідуальній свідомості.

Структурно поняття “свобода релігії” має два основних елементи: **“свобода віросповідань” і “свобода церкви”**.

Свобода віросповідання за своєю суттю постає як свобода вибору релігійного світогляду (віросповідання) і виявляє себе як внутрішня здатність особистості до релігійного самовизначення, як право на вибір тієї чи іншої релігійної парадигми, а також як право самореалізації у “силовому полі” дії цієї парадигми.

Іншими словами, поняття **“свобода віросповідання”** характеризує внутрішню здатність особистості, а також правові можливості вільно без зовнішнього тиску і примусу дотримуватися принципів будь-якої релігії, віросповідання - предмета свого самовизначення; відправляти публічно, чи приватно релігійний культ, вільно змінювати свої релігійні уподобання. Свобода віросповідань передбачає рівність перед законом як віруючих, так і різних конфесійних напрямів, до яких вони належать.

Релігійна самореалізація віруючої людини може відбуватися як одноосібно, так в спільно з іншими віруючими, публічно чи приватно.

Загально відомо, що релігія є такою сферою духовної життєдіяльності особистості, де її суспільний характер виявляється найбільш рельєфно. Тому не може бути й мови про свободу буття релігії там, де поряд з індивідуальною релігійною свободою (свобода віросповідань) відсутня можливість колективного сповідання релігії, здійснення культових дій, ритуалу тощо.

Отже, одним з принципових положень свободи релігії є можливість для індивіда добровільно об'єднуватися з іншими одновірцями в релігійні спільноти “з метою публічної відправи богослужіння, яке личить на їх думку, Богу і яке сприяє спасінню їх душ” (див. цит. праця Локка Д.- С. 34), а також для вільної пропаганди своїх релігійних поглядів, місіонерської діяльності.

Релігійна організація, як вільне утворення громадян - одновірців, має свою внутрішню структуру, статут, який регламентує не тільки проблеми, пов'язані із сповіданням релігії, культовими діями, а й питання дисципліни, норми поведінки віруючих, а також проблеми, які далеко виходять за рамки суто релігійних.

Поняття “свобода церкви” включає структурно і свободу створення, управління, функціонування релігійних організацій і свободу господарської, фінансової їх діяльності

тощо. Релігійні об'єднання, асоціації, вступають у певні відносини з державними, світськими організаціями, з релігійними організаційно оформленими структурами інших конфесійних напрямів. Ці відносини також є елементом “силового поля” дії поняття “свободи церкви”.

Таким чином, “свобода церкви” - поняття, яке відображає ступінь автономності, незалежності внутрішнього устрою, структури управління релігійного об'єднання, його правовий статус, можливості реалізації завдань, заради яких воно і створювалося.

Правовий статус релігійної організації, зокрема в Україні, чітко регулюється Законом “Про свободу совісті і релігійні організації” (ст. 5-24), а також іншими нормативними актами держави.

Зауважимо, що законодавчо врегульовані принципи свободи церкви в Україні, як і релігійної свободи в цілому, знаходяться в чіткій відповідності з вимогами і нормами міжнародного права, що містяться, зокрема, в статтях 2 і 6 “Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії і переконань (ООН від 25 листопада 1998)”, викладених у статтях 16-18 Підсумкового документу Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі (15.01.1989 р.).

Держава не втручається у внутрішнє життя релігійних організацій, якщо при цьому не порушуються вимоги закону.

Розглядаючи категорію “свобода релігії”, осмислюючи її сутність через поняття “свобода віросповідання”, “свобода церкви”, варто звернути увагу ще на одне поняття **“свобода в релігії”**. Це специфічне релігієзнавче поняття (яке практично не вживається в науковому обіході) характеризує міру (межу) свободи, яку допускає, скажімо, те чи інше православне, протестантське або католицьке віросповідання для своїх adeptів у справі реалізації віросповідної практики, тлумачення тих чи інших положень релігійного вчення. Тобто йдеться про **рівень свободи віруючого в організаційно оформленому просторі його релігійного вибору**.

Свобода в релігії є важливим аспектом свободи совісті віруючої особистості в предметному полі “церква - віруючі”. Практично вона виявляє себе у можливості для віруючого індивіда вільно самореалізовуватися в релігійному колективі в рамках певних приписів без втручання як одновірців, так і керівників цієї общини, віросповідного напрямку.

Реалізація принципів свободи в релігії в рамках тієї чи іншої конфесії - *вельми проблематична*. Історія релігії масою фактів засвідчує, що та чи інша церква, віросповідний напрям дуже нетерпимо ставляться до будь-яких спроб з боку віруючих проявляти свободу думки щодо повчань авторитетів церкви, окремих положень віровчення.

Проблема свободи віруючого в церкві - одна із актуальних для більшості конфесій.

І хоча, скажімо, в сучасних православних церквах принципи сумніву, власних підходів до осмислення віровчення, культової обрядовості дій відкрито не заперечується, проте на практиці власна думка єпископа, священнослужителя, сила їх авторитету мають пріоритетне значення. Заохочується беззастережний послух в усіх питаннях релігійного життя. Такі поняття як свобода і гідність особистості, віротерпимість у православ'ї до цього часу (в їх практичному вияві) не вважаються релігійними цінностями. Така позиція негативно впливає на свідомість віруючого, який прагне вільної релігійної самореалізації в лоні православної церкви.

Протягом всієї своєї історії кожна церква, віросповідний напрям, конфесія ревно оберігали своє віровчення, не допускали (часто під загрозою смерті) спроб вільного його осмислення і тлумачення з боку своїх прихильників. При всіх позитивних змінах і нині ця тенденція зберігається. Свобода в церкві (та й в релігії) це та проблема, яка потребує свого практичного вирішення. Це проблема не держави, це, передусім, питання тієї чи іншої церкви.

Свобода совісті для релігійної свідомості є основою гідності людини і її громадянських прав. Потреба її повноцінної реалізації постає нині екстраординарно у

контексті фундаментальних трансформацій, які відбуваються майже в усіх державах світу.

Коул ДЬЮРЕМ,
професор Бригам-Янгського
університету (Прово, США)

ПЕРСПЕКТИВИ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ В ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ РЕАЛІЙ

Право на релігійну свободу є найстарішим із міжнародно визнаних прав людини. Ще з 1648 р., з часу заключення миру у Вестфалії, праву на релігійну свободу було надано міжнародний захист. На кінець 18 століття релігійна свобода була захищена передовими законодавчими актами. Протягом наступних століть, особливо в період після другої світової війни, право на релігійну свободу увійшло до конституцій більшості країн світу.

В нинішньому суспільстві, яке стає все більш незалежним від церкви, це право нібито відійшло на задній план. Більший неспокій викликають замах на людську гідність (тортури, зникнення людей тощо). За визначенням Джона Ноомана це право стало «покинутим пасинком руху за права людини». Але події в колишній Югославії, Ірландії та Ливані постійно нагадують, що релігійні тертя можуть вилитися в надзвичайно небезпечні соціальні проблеми, а хвиля нових конституцій в Росії, Східній та Центральній Європі й інших частинах світу допомогли ще раз звернути увагу на важливість цього основного права.

Все більше й більше концепція релігійної свободи потребує перегляду в тому плані, що це справа не тільки закону окремої країни, але й справжнє міжнародне право. Подібно до питань ставлення до навколишнього середовища, проблеми належності до тієї чи іншої релігії виходять за рамки національних кордонів. Та моральна або матеріальна шкода, яку наносять членам релігійних спільнот в одній державі, обов'язково відчують сосповідники її в інших країнах. Крім того, підхід до цієї проблеми у світовому масштабі допомагає зробити всіх рівними і смиренними. При такому підході кожний - будь то християнин, мусульманин, іудей, буддист, індуїст чи сповідник будь-якої іншої релігії або ж невіруючий - є частиною групи меншини. Яку б перевагу особлива група не мала в одній країні, це лише частина меншини будь-де в нашому плюралістичному світі. Ці реалії і є тим фоном, на якому слід аналізувати і розуміти права на релігійну свободу.

Правовий захист релігійної свободи значно відрізняється в різних країнах залежно від тих чи інших факторів: стабільності політичних режимів; характеру та історії традиційних взаємовідносин між церквою і державою; ступеню релігійного плюралізму на місцевому рівні; характеру домінуючої релігії або релігій, їх внутрішньої прихильності до релігійної свободи і терпимості; історії взаємин між релігійними групами тощо. Незважаючи на збіг вербальних формул, що визначають релігійну свободу, існують значні відмінності в тому, як встановлюються відносини між церквою і державою й тим, як досягається релігійна свобода в різних країнах.

Тому так важливо визначити, що лежить в основі цих різниць. Особливо необхідно підкреслити важливість в цьому поглядів Дж.Локка, який здійснив революцію в розумінні релігійної свободи і наперед визначив сучасні міжнародні норми релігійної свободи.